

Данилевич Марія Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української та зарубіжної літератур і
методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
Ланько Оксана Василівна,
магістр середньої освіти, викладач
української мови і літератури, англійської мови,
зарубіжної літератури

СИСТЕМА БАЗОВИХ СТРАТЕГІЙ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ

П. КУЛІША ЗА ТЕХНОЛОГІЄЮ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ І

РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Методичні пошуки ефективного вивчення творчості Пантелеймона Куліша мають вже майже тридцятилітній досвід. Розробки уроків розпочиналися з традиційних підходів до характеристики головних образів, визначення теми, ідеї, проблематики, особливостей композиції. Станом на сьогодні вчені-методисти та вчителі-практики вдаються до пошуку нетрадиційних методик його шкільної інтерпретації. На уроках, окрім вікторин, тестових завдань, ігрових елементів, все частіше впроваджуються окремі методи розвитку критичного мислення: гронування, мозковий штурм, подвійний щоденник, бортовий журнал тощо. Проте давно назрілою є розробка цілісних технологій розвитку критичного мислення при вивченні монографічних тем, присвячених життєвому шляху і творчості.

Постать і творча спадщина П. Куліша – видатного письменника і мислителя, ідеолога українського культурного відродження ХІХ століття – містить великий потенціал виховання демократичного менталітету громадян, формування діяльнійшої громадянської позиції. А його історичний роман «Чорна рада», що вивчається у 9 класі, сповнений дискусійними ідеями, які досі не втратили своєї актуальності та можуть стати добрим уроком історичних помилок українців на шляху до незалежності та розбудови держави.

Глибоко символічно, що перший український історичний роман присвячено проблемі виборів. З часу видання твору минуло більше як 160 років, проте він

досі залишається актуальним і абсолютно сучасним. У романі Куліш на прикладі подій доби Руїни дуже добре розкриває проблему згубності популізму, актуальну й для XXI століття. Важливим для розуміння української історії є висвітлення автором теми запорозького козацтва, яке показує, що козаки можуть бути не тільки красивими романтичними бунтарями, але ще й анархістами, які приводять до влади популістів. Неоднозначним є зображення козацької старшини, де поруч з благородними Шрамом і Сомком, які зазнали поразки, є такі негативні персонажі, як, наприклад, Гвинтовка, свого роду сучасний «олігарх», що завжди йде за вигодою, за владою, тримає носа за вітром. Також потрібно звернути увагу на те, що головна думка «Чорної ради» не улягає народницькому розумінню ролі простого люду в історії. Ще одна цікава позиція у творчості Куліша – його захоплення хутірним життям. Він автор так званої хутірної філософії, однією зі складових якої є відсторонений погляд на життя.

Багатство проблем та ідей роману «Чорна рада» вимагає пошуку нових методів і прийомів його шкільної інтерпретації, які можуть сприяти здійсненню переходу від навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування, до навчання, спрямованого на критичне мислення і продукування нових знань.

На нашу думку, продуктивною для вирішення означеної проблеми може стати опора на ідеї посібника під назвою «Технології розвитку критичного мислення учнів», авторами якого є А. Кроуфорд, Е. Венді Саул, С. Метьюз і Д. Макінстер. У книзі представлена низка базових уроків вивчення літературних творів, заснованих на активному навчанні і технологіях формування критичного мислення. Розробки дають вчителю можливість обирати і компоувати різні типи базових уроків, які є оптимальними для вивчення тієї чи іншої монографічної теми.

Варто зауважити, що адаптація ідей зарубіжних педагогів щодо впровадження цілісних технологій розвитку критичного мислення під час вивчення теми «Пантелеймон Куліш «Чорна рада»» викликає певні труднощі через великий обсяг твору та обмеженість у часі для роботи над ним. До того ж, за останні роки зусиллями літературознавців, зокрема О. Федорука, заповнено

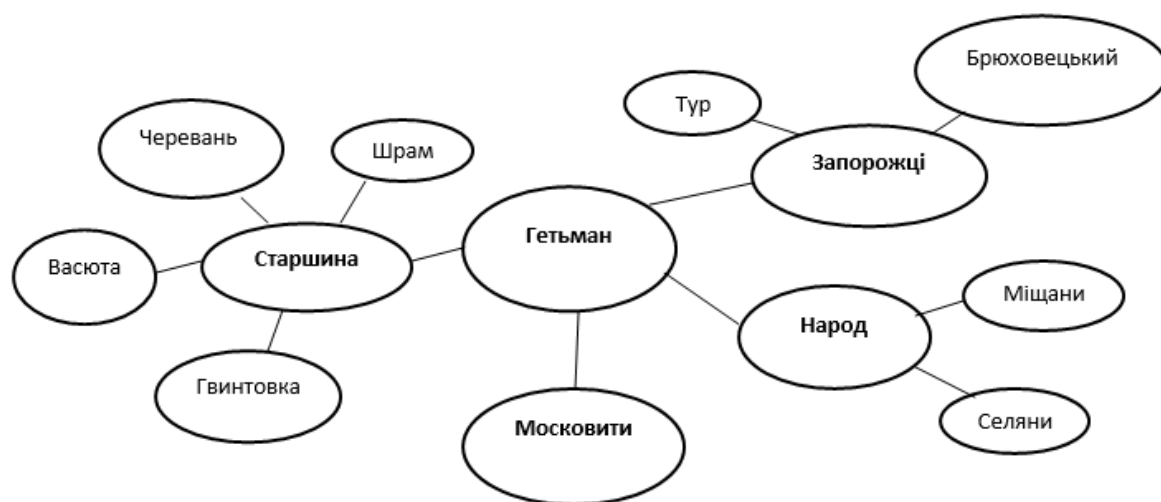
багато пробілів з історії написання і видання твору, текстології, біографії П. Куліша. Ці відкриття і уточнення, як, наприклад, перевидання первісного оригінального тексту твору, теж мають бути залучені до шкільних практик та підручників, оскільки вони відкривають широке поле для переосмислень та критичного аналізу і сприйняття.

На вивчення біографії письменника і його роману шкільна програма передбачає в середньому три уроки. З урахуванням означених особливостей постаті письменника і його програмового твору пропонуємо використати систему стратегій вивчення творчості П. Куліша за технологією активного навчання і розвитку критичного мислення, яка включає базовий урок вивчення інформації, що стосується біографії та світоглядних орієнтирів письменника, на основі запропонованого вчителем навчального тексту; урок, спрямований на розуміння тексту роману «Чорна рада» як першого українського історичного роману-хроніки; case-метод і розігрування ситуації за ролями під час вивчення образів Сомка і Брюховецького.

На першому уроці учням для обговорення можна запропонувати скорочений інформаційний текст під назвою «Топ-10 фактів з життя Пантелеймона Куліша» [1]. Така форма роботи має своїм завданням не лише вивчення певної інформації, але й формування однієї з ключових компетентностей – розуміння прочитаного. Урок будується відповідно до трьох фаз структури пізнавальної діяльності: актуалізація (передбачення), побудова знань і консолідація [2, с. 14–15]. Після структурованого огляду, зробленого вчителем, на уроці для побудови знань використовується стратегія від озвучення вже відомого – через з'ясування того, про що хотіли би дізнатися, – до нового. При цьому використовується прийом заповнення таблиці: Знаємо /Хочемо дізнатися /Дізналися. Процес пізнання здійснюється методом поабзацного читання в парі / узагальнення в парі. На етапі консолідації вибудовується лінія цінностей.

Урок обговорення прочитаного тексту роману «Чорна рада» вибудовується за такою ж структурною схемою, як попередній, з використанням методів «структурований огляд» у поєднанні з «обміркуйте / об'єднаєтесь в пари /

обмінюйтеся думками», «семантична карта». Останній вважаємо центральним, оскільки він допомагає структурувати великий за обсягом текст задля покращення його розуміння і одночасно дозволяє сприймати його як цілісне втілення певної ідеї. В такий спосіб здійснюється і спільне опитування, що дає змогу зекономити навчальний час. Поєднуючи метод спільного опитування з обмірковуванням в парах, історичну сюжетну лінію роману можна схематично зобразити у вигляді семантичної карти:

Така семантична карта, на нашу думку, допомагає усвідомлено виділити головні проблеми, які порушуються в романі. Аналогічно можна сформувати семантичну карту романтичної любовної лінії, якщо спробувати розглядати роман крізь її призму. Але тоді вивчення твору буде проходити за іншою тематичною сіткою планування уроків за творчістю П. Куліша.

Під час консолідації учні складають «Карту персонажів». Робота проводиться в парах. Можна запропонувати вибрати двох персонажів самостійно, або ж вчитель пропонує вибрати образ гетьмана Сомка, а пару для порівняння обирає собі учень.

Третій урок, присвячений вивченню образів Сомка і Брюховецького, доцільно побудувати на основі застосування case-методу або розігрування ситуацій за ролями, оскільки в романі «Чорна рада» є безліч правових, історичних, моральних епізодів, в яких зіштовхуються інтереси людей, життєві погляди, позиції. Учні за допомогою вчителя виділяють їх, а потім

індивідуально, або в парах чи в групах у загальному колі можуть аналізувати.

За допомогою case-методу учні вчаться задавати питання, відрізняти факти від думок, виявляти важливі та другорядні обставини, аналізувати та виносити рішення. Також важливим є те, що сюжетні ситуації, повороти стають для учнів конкретними прикладами для ідей та узагальнень, «забезпечують основу для високого рівня абстрагування та мислення, демонструють людські почуття та емоції, зацікавлюють учнів та захоплюють їхню увагу, допомагають зв'язати навчання з досвідом реального життя, дають шанс застосування знань» [3, с. 52].

Серед ситуацій, де є дві конфліктуючі сторони, позиції, інтереси яких суперечать одні одним, в контексті роману, заздалегідь обираємо. Наприклад, зображення самої чорної ради (тут є пряме зіткнення Сомка і Брюховецького), або відвідини Кирилом Туром Сомка у в'язниці (тут маємо непряме зіткнення інтересів Сомка і Брюховецького). При виборі необхідно враховувати, щоби в ситуації кожна зі сторін мала підстави для захисту своєї позиції.

Переваги case-методу полягають у створенні умов для осмислення дилеми вибору, акцентуванні на конфлікті цінностей. Він дає змогу краще зрозуміти історичний контекст, актуалізує сучасну соціальну і політичну ситуації, а також свої внутрішні цінності.

Вчитель покроково проводить роботу так, щоби вивести учнів на зв'язок історії з сучасністю. Далі учні вчаться моделювати морально чи історично неоднозначну ситуацію з життя, опираючись на сюжет роману, займати позицію, наводити обґрунтовані аргументи на захист своєї позиції і розуміти логіку й позицію інших. Вони можуть використовувати карту персонажа, створену на попередньому уроці, надавати героєві протистояння характерних рис живої людини, які б дозволяли іншим краще зрозуміти його суть і те, чим він керується.

Інший ефективний метод активного вивчення головних образів роману «Чорна рада» – розігрування визначеної в процесі обговорення ситуації, яка ілюструє одну з проблем, а саме: протистояння правди і брехні, державницької і популістської поведінки, державницького і індивідуалістичного підходів. В залежності від творчих здібностей учнів обирається різновид сценарію. Це може

бути розповідь від імені ведучого, який озвучує тло події і проблему, а інші учасники розкривають її зміст через свої ролі, або інсценізація, герої якої не просто озвучують діалоги, а імпровізують, розігруючи певну ідею. Така форма уроку вже навіть на етапі розподілу драматичних ролей сприяє глибшому обговоренню як образів, так і самого твору.

Запропонована модель вивчення життя і творчості П. Куліша створена з врахуванням важливих етапів навчального процесу: підготовчого, мотиваційного, індивідуального та колективного осмислення, перевірки вміння висловлювати критичні судження щодо вчинків персонажів літературних творів та особливостей авторського бачення проблеми, що піднімається у творі, проведення паралелей з сучасністю. У своїй основі вона може бути використана й при побудові стратегій викладання інших монографічних тем. При підготовці наших матеріалів ми зосередилися на темі життя та творчості П. Куліша, керуючись передусім тим, що вона є важливим засобом формування громадянських компетентностей, прикладом дискусійного погляду на суспільні, політичні, життєві явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зіневич Н. Топ-10 фактів з життя Пантелеймона Куліша. URL: <https://poglyad.tv/pantelejmon-kulish-200-rokiv-top-10-faktiv-pro-tvorchist-article>
2. Кроуфорд А., Саул Е., Метьюз С., Макінстер Дж. Технології розвитку критичного мислення учнів / за заг. ред. Олени Пометун. Київ: Плеяди, 2006. 220 с.
3. Пометун О. І., Побірченко Н. С., Коберник Г. І., Комар О. А., Торчинська Т. А. Інтерактивні технології: теорія та методика. Умань–Київ, 2008. URL: <https://docplayer.net/75379523-Interaktivni-tehnologiyi-teoriya-ta-metodika-kolektiv-avtroriv-pometun-o-i-pobirchenko-n-s-kobernik-g-i-komar-o-a-torchinska-t-a.html>
4. Федорук О Структура роману Куліша «Чорна рада». Історія тексту. *Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія*. Київ: К.І.С., 2016. Т. X. С. 168–200.